

**DEL GÈNERE DE LA PSICOLOGIA SOCIAL
A LA PSICOLOGIA SOCIAL DE GÈNERE:
UN SEGLE DE TROBADES I DESAVINENCES**
*FROM SOCIAL PSICOLOGY'S GENDER
TO GENDER SOCIAL PSYCHOLOGY:
A CENTURY OF MEETINGS AND UNMEETINGS*

Victoria Aurora Ferrer i Pérez,
Esperanza Bosch i Fiol***

Resum

En aquest treball es revisa la denominada «psicologia social de gènere» en tres sentits. Així, en primer lloc, s'hi presenta un breu repàs de les contribucions de les psicòlogues a la construcció d'aquest àmbit del coneixement a fi de fer visibles unes aportacions no sempre gaire conegudes. En segon lloc, es duu a terme una breu anàlisi del pas del que s'ha denominat la psicologia tradicional cap a la denominada nova psicologia del gènere. I, finalment, s'hi aborda l'anàlisi de l'estat de la qüestió al nostre país, la qual cosa proporciona l'oportunitat de reflexionar sobre el futur a què ens enfrontem actualment.

Paraules clau: gènere, construcció, fer visible, nova psicologia, futur.

* Grup d'Investigació d'Estudis de Gènere.

Correspondència: Victoria Aurora Ferrer i Pérez. Facultat de Psicologia. Universitat de les Illes Balears. Ctra. de Valldemossa km 7,5. 07122 Palma de Mallorca. Balears (Espanya). Adreça electrònica: <victoria.ferrer@uib.es>.

** Grup d'Investigació d'Estudis de Gènere.

Abstract

In this paper we review the so-called «gender social psychology» in three different ways. So, first, we make a brief survey of women's contributions to the construction of this area of knowledge in order to make visible some works that are not always known. Secondly, we make a brief analysis of the transition from traditional psychology toward a new (social) psychology of gender. And finally, we present the analysis of the state of the question in our country which provides the opportunity to think about the future that we face today.

Key words: gender, construction, to make visible, new psychology, future.

Introducció

Si en comparació amb l'esdevenir d'altres ciències podem considerar que la psicologia és una «ciència jove», més encara podrem aplicar aquesta consideració al cas de la psicologia social.

Així, és comunament acceptat amb criteris cronològics (que, encara que són els més simples, solen ser també els més recordats i, probablement, els més evocats), que la psicologia com a ciència s'inicia amb la fundació del laboratori de Wundt el 1879 i que la psicologia social com a tal s'inicia el 1908 amb la publicació simultània en el temps (encara que de forma dispersa des dels punts de vista geogràfic i teòric) de dos manuals en el títol dels quals es troben continguts aquests termes.

En a penes un segle la psicologia social ha tingut una extraordinària expansió tant pel que fa al volum de treballs que poden enquadrar-se amb aquesta etiqueta com pel que fa a les temàtiques i els àmbits abordats. Qualsevol revisió dels manuals i publicacions científiques periòdiques de l'àrea ens pot donar una idea prou precisa d'aquest procés i la seva evolució.

Aquest treball se centra en l'anàlisi de la denominada «psicologia social de gènere», en tres sentits principals a què fa referència el títol:

En primer lloc, quant a analitzar els qui han construït aquest àmbit de la psicologia, i particularment a fer visible la contribució de les psicòlogues en aquesta àrea de coneixement.

En segon lloc, quant a analitzar què s'estudia en aquest àmbit, amb un repàs tant dels temes com de les orientacions teòriques, i tenint l'oportunitat en aquest marc d'explicitar què entenem per psicologia social feminista.

Per acabar, es realitzarà un breu repàs de l'estat de la qüestió al nostre país, que proporcionarà l'oportunitat de presentar algunes reflexions sobre les possibilitats de futur a què ens enfrontem en el moment actual.

El gènere de la psicologia social: qui

Avui dia són molts i diversos els textos que constaten que si bé en la psicologia tradicional les dones participaven poc en la disciplina i les que ho feien obtenien habitualment poc reconeixement, no és possible continuar negant la seva presència i contribució (García Dauder, 2005; Hare-Mustin i Marecek, 1994; Hyde, 1995). Eren efectivament poques (encara que més que en altres àmbits de la ciència) i són encara poc conegudes, però no per això hem de creure que inexistents. Vegem alguns exemples de la seva presència i la seva tasca.

El 1903 James McKeen Cattell comença a recollir dades sobre persones dedicades a la ciència a l'Amèrica del Nord, a les quals aplica una sèrie de procediments per a determinar els/les científics/ques més eminents o prestigiosos/es en cada disciplina. En aquesta primera llista estan incloses ja Christine Ladd-Franklin (1847-1930), Mary Whiton Calkins (1863-1930) i Margaret Floy Washburn (1871-1939).

El 1906 Cattell publica la primera edició d'aquest directori com a *American Men of Science* (AMS). Hi va incloure quatre mil persones implicades en la investigació científica o que eren membres d'associacions científiques. D'aquestes, 186 es van identificar a si mateixes com a psicòlegs/psicòlogues, i d'aquestes, 22 eren dones. A més de Calkins, Franklin i Washburn, ja citades, s'incorporaran posteriorment a aquesta llista de les persones més prestigioses en l'àmbit de la psicologia Lillian Jane Martin (1851-1943), Ethel Puffer Howes (1872-1950) i Helen Bradford Thompson Woolley (1874-1947).

Elizabeht Furumoto i Laurel Scarabourgh (Furumoto i Scarabourgh, 1986; Scarabourgh i Furumoto, 1987) afegeixen a aquesta llista de pioneres de l'AMS cinc dones més que en aqueix moment eren membres de l'Associació Americana de Psicologia (American Psychological Association, APA), que s'acabava de crear. Es tracta d'Elizabeth Kemper Adams, Margaret S. Pritchard, Frances H. Rousmaniere, Eleanor Harris Rowland i Ellen Bliss Talbot.

Els anys vinents s'aniran produint noves incorporacions a les diferents edicions de l'AMS, incloent-hi, per exemple, June Etta Downey (1875-1932), Florence Goodenough (1886-1959) o Leta Anna Stetter Hollingworth (1886-1939).

Totes elles van néixer en el segle XIX, totes elles van haver d'enfrontar-se a diferents eventualitats en les seves vides (bàsicament derivades de compatibilitzar vida personal i vida professional) i en les carreres acadèmiques i professionals (dificultats per a obtenir títols, per a consolidar llocs de treball, per a investigar, etc.) i la majoria d'elles són escassament conegudes fins i tot en entorns acadèmics i científics. Una anàlisi més detallada d'aquestes circumstàncies i de les vides i les aportacions d'aquestes autores excedeix els propòsits d'aquest treball, però es pot trobar en altres llocs (Furumoto i Scarabourgh, 1986; Scarabourgh i Furumoto, 1987; García Dauder, 2003a, 2005, 2006; Winkler, 2007).

Aquestes pioneres es van dedicar bàsicament a la psicologia experimental en els inicis i, posteriorment, a la psicoanàlisi, a la psicologia infantil o a la psicologia diferencial (Bosch i Ferrer, 2003). Però també algunes van dur a terme tasques que podem enquadrar en l'àmbit de la psicologia social. Així, per exemple, després dels seus treballs inicials sobre la memòria, Mary Whiton Calkins va desenvolupar a partir de 1900 un sistema de psicologia del si mateix (Winkler, Magaña i Wolf, 2004); Millicent Washburn Shinn (1858-1940), va desenvolupar investigacions sobre ritme i treball (García Dauder, 2003a). Leta Anna Stetter Hollingworth va analitzar les diferències en aptituds vocacionals entre homes i dones (García Colmenares, 2006). I, entre les europees, la neo-freudiana Karen Horney (1885-1952) va considerar la influència del medi social i cultural en la persona i la neurosi, i va proposar una aproximació sociocultural (Álvaro i Garrido, 2003).

Entre les nascudes en les primeres dècades del segle XX, trobem nous exemples:¹ Evelyn Hooker (1907-1996) va ser la primera científica social a estudiar l'ajust psicossocial d'homes gais no institucionalitzats i va mostrar la inexistència de diferències entre aquests i els heterosexuales, amb la qual cosa va contribuir a desmuntar els estereotips sobre la qüestió i al fet que l'APA deixàs de considerar l'homosexualitat com a malaltia; Else Frenkel-Brunsvic (1908-1958) va realitzar importants investigacions sobre prejudicis i personalitat autoritària; Mamie K. Clark (1917-1983) va fer estudis sobre identitat i autoconcepte en infants afroamericans que van contribuir a eliminar la segregació racial en l'educació; i, un poc més tard, Carolyn Wood Sherif (1922-1982) va treballar sobre interdependència social, influència social, identitat de gènere, valors socials i dinàmiques de grup.

Aquests pocs exemples ens serveixen per a entreveure la tasca de les primeres generacions de psicòlogues (bàsicament nord-americanes, com ja s'ha dit), dedicades fonamentalment a altres quefers, però també a la psicologia social.

Però els paràgrafs anteriors ens han suggerit alguna cosa més: alguns dels treballs més coneguts en psicologia social, que tots i totes citem en els nostres escrits, i, per descomptat, en les nostres classes, han estat fets per homes i també per algunes dones, i elles són les grans desconegudes. N'hem donat alguns exemples: els estudis sobre personalitat autoritària, que van ser realitzats per Theodor Adorno, però també per Else Frankel-Brunsvic; els estudis sobre interdependència i influència social, que van ser duts a terme per Muzafer Sherif i Carl Hovland, però també per Carolyn Word Sherif; els treballs sobre població

1. Informació obtinguda en «Women's Intellectual Contributions» (<http://www.webster.edu/~woolfm/women.html>) i «Social Psychology Network» (<http://www.socialpsychology.org>).

infantil afroamericana de Kenneth B. Clark, però també de Mamie K. Clark; l'experiment del ninot *bobo* (un ninot inflable amb un base semiesfèrica que el fa retornar sempre a la posició vertical) d'Albert Bandura, que va publicar el 1961 junt amb Dorotea Ross i Sheila A. Ross; els experiments que van demostrar la utilitat de la teoria del camp de Kurt Lewin duts a terme per Bluma Wulfovna Zeigarnik (1901-1988) o Maria Rickers-Ovsiankina (1898-1993), etc.

En alguns casos, el treball d'elles va quedar eclipsat per la norma social en perdre el cognom propi i assimilar-se aquest al del marit (Carolyn Wood, per exemple); en altres, simplement les normes científiques que marquen com s'ha de citar les van amagar darrere de les seves inicials i... tots i totes vam donar per fet que darrere d'elles hi havia autors (homes) i no autores, amb la qual cosa vam contribuir a la invisibilització social del treball femení que tan comuna ha estat en les ciències, en les arts i en la vida.

Aquesta mateixa tònica es pot observar, per exemple, en la pàgina web Social Psychological Network,² que entre els seus apartats n'inclou un dedicat a vint-i-dues figures rellevants en la història de la psicologia social, de les quals només tres són dones (Mamie K. Clark, Evelyn Hooker i Carolyn Wood Sherif). O, en el nostre entorn, en el text *Psicología social. Perspectivas psicológicas y psicológicas* (Álvaro i Garrido, 2003), l'objectiu del qual és fer una anàlisi de les principals teories que han format i formen part de la psicologia social, presentades no de forma sincrònica, sinó amb perspectiva històrica. Com a part del text s'inclouen un total de quaranta ressenyes biogràfiques de personalitats rellevants en el desenvolupament de la psicologia, totes les quals d'homes. Tot i així, cal remarcar que aquest text, a diferència del que sol ser habitual, identifica les persones a què es refereix pel seu nom de pila i això permet, per exemple, de visibilitzar, entre altres coses, el treball d'autores com ara Karen Horney, Bluma Zeigarnik o Maria Ovsiankina, per citar-ne només algunes.

Com assenyala Silvia García Dauder (2003b), les pioneres i, després d'elles, les primeres generacions de dones psicòlogues van realitzar investigacions socioestadístiques en les quals van començar a denunciar la situació desigual de les dones en la psicologia i les van realitzar de forma aïllada. Aquesta situació es va prolongar fins a la dècada de 1950 i no va ser fins a la dècada de 1970 quan les dones psicòlogues (pertanyents ja a la segona onada de psicòlogues feministes) van començar a prendre consciència de grup en situacions de desigualtat i van començar a organitzar-se i a dur a terme investigacions de denúncia sobre la seva pròpia situació en la comunitat científica i anàlisis crítiques sobre els caires sexistes i androcèntrics en la construcció del coneixement psicològic.

2. Adreça: <http://www.socialpsychology.org>.

Aquest canvi quedaria simbolitzat per esdeveniments com ara els articles de Naomi Weisstein (entre els quals, «Kinder, Küche, Kirche as scientific law: psychology constructs the female», de 1968); la creació de la Societat per a l'Estudi de les Dones de l'APA, el 1973; l'aparició de revistes com ara *Sex Roles*, el 1975, o *The Psychology of Women Quarterly*, el 1976 (Barberà i Cala, 2008; García Dauder, 2003b).

La psicologia social de gènere: què

En la introducció de la seva obra *Psicología de la mujer. La otra mitad de la experiencia humana*, Janet S. Hyde (1995) assenyala (p. 20):

La psicología de la mujer tiene un pasado muy respetable en un campo tradicional de la psicología, conocido como psicología diferencial [...]. Los teóricos evolutivos, desde Freud hasta los modernos teóricos del rol, han prestado considerable atención a las diferencias de género observadas en la conducta. En general, sus teorías han tenido el problema de considerar normativo al varón y a la mujer como desviación de esta norma [...]. No cabe duda de que existe una psicología de la mujer, con una larga historia de teoría e investigación y con una vida actual de nuevos e importantes descubrimientos. Como reconocimiento de estas realidades, la APA cuenta con un grupo (División 35) dedicado a la psicología de la mujer.

En unes poques línies aquesta autora centra el tema i en desvela alguns dels aspectes més importants: els orígens del que ella denomina la psicologia de la dona, la normativitat masculina com a problema de la psicologia tradicional i la legitimitat d'aquesta psicologia avalada per la mateixa APA. En aquest apartat repassarem aquestes qüestions tractant de centrar-les en l'àmbit de la psicologia social en cada cas.

Pel que es fa als orígens, tal com recull l'àmplia revisió de María Jayme i Victoria Sau (1996), els estudis sobre les diferències (de conducta, però també emocionals i de personalitat) entre dones i homes es van iniciar a la fi del segle XIX i es van estendre al llarg de tot el segle XX. Van partir de la consideració que homes i dones són realment diferents quant a aquests aspectes i van arribar, a partir del treball d'Eleanor Maccoby i Carol N. Jacklin, de 1974, i dels estudis metaanalítics de la dècada dels 80, a la consideració que homes i dones som molt més semblants que diferents, però existeix, això sí, una important variabilitat individual entre persones no vinculada específicament al sexe.

Quant a la normativitat masculina, la definició dels estàndards per a un grup, els homes, i la constatació de la diferència en el cas de les dones (el denominat pensament androcèntric) ha estat una constant al llarg de la història de la

ciència, però també al llarg de la història de la psicologia, com detallem en un treball anterior sobre el tema (Bosch, Ferrer i Gili, 1999).

Paula Nicolson (1997) aprofundeix en aquesta qüestió i recorda que no sols s'han pres com a referent els homes (i com a diferents, i moltes vegades inferiors, les dones), sinó que fins i tot s'han deixat de considerar les característiques de l'entorn social i, amb aquestes, les desiguals relacions de poder inherents a un sistema social patriarcal:

La psicología experimental académica de tipo tradicional emplea métodos reduccionistas, destinados a excluir el contexto social y las relaciones estructurales de poder entre los individuos por considerarlos como 'prejuicios' inherentes [...]. Es evidente que la psicología, al no querer problematizar sus teorías con la consideración del contexto y del poder, ha contribuido a la subordinación de la mujer reforzando la mitología misógina bajo la etiqueta de 'ciencia' (p. 42).

I, finalment, pel que fa a l'existència mateixa del que Janet S. Hyde denomina la psicologia de la dona, com ella mateixa recorda i com s'ha dit anteriorment, l'Associació Americana de Psicologia (APA), des de 1973, té una divisió, la 35, denominada Societat per a la Psicologia de les Dones, que es dedica a l'anàlisi d'aquesta temàtica. Tal com expliquen en la seva presentació:³

La Sociedad para la Psicología de las Mujeres proporciona una base de organización para todas las personas feministas, mujeres y hombres de todos los orígenes nacionales, que están interesados/as en la enseñanza, la investigación, o la práctica en la psicología de mujeres. La división reconoce la existencia de una diversidad de experiencias de mujeres que resultan de una variedad de factores, incluyendo la pertenencia étnica, la cultura, la lengua, el estado socioeconómico, la edad, y la orientación sexual. La división promueve la investigación, las teorías, la educación y la práctica feministas hacia entender y mejorar las vidas de las jóvenes y de las mujeres en todas sus diversidades; anima la investigación y enseñanza sobre la construcción social de las relaciones del género a través de contextos multiculturales; aplica estos esfuerzos a transformar el conocimiento psicológico básico; aboga por la acción hacia las políticas públicas que avanza hacia la igualdad y la justicia social; y busca el empoderamiento de las mujeres en la comunidad, la nacionalidad, y el liderazgo global.

Abans de continuar amb aquesta exposició es fa necessari fer un aclariment sobre la terminologia que s'utilitza en els paràgrafs anteriors.

3. Divisió 35 de l'APA: <http://www.apa.org/about/division/div35.html>.

Tal com van assenyalar Marisa Navarro i Catherine Stimpson (1998), i com es va recollir detalladament en un treball anterior (Ferrer i Bosch, 2003), des de mitjan dècada de 1960 van començar a considerar-se tres denominacions per a referir-se a la incorporació de les dones com a subjectes i objectes a la construcció del coneixement científic. Així, es parlava d'«estudis de les dones» (que tenia al seu favor aclarir quin era l'objecte d'estudi, però tenia en contra el reduccionisme de donar a entendre que aquests estudis es podien realitzar sense tenir en compte els homes); d'«estudis feministes» (que tenia com a element positiu explicitar la connexió entre el feminisme acadèmic i el feminisme social, i en contra, un possible reduccionisme teòric, però sobretot els prejudicis associats a aquest terme); i d'«estudis de gènere» (que incorporava el concepte de gènere i, amb aquest, les relacions entre homes i dones i la perspectiva constructivista).

En relació amb aquesta qüestió, i a manera d'exemple sobre els usos o, millor dit, sobre les barreres per a l'ús d'una o l'altra d'aquestes denominacions (que de vegades ha estat la raó més poderosa per a fer servir-ne una o altra), podem citar la investigació qualitativa publicada recentment per Teresa Cabruja (2008), en la qual alumnat, professorat i professionals de la psicologia mostren una bona acollida dels conceptes de gènere o psicologia de la dona, però la cosa es complicava considerablement (i creixien el rebutjos) quan s'introduïa el feminisme, ja fóra en la història de la psicologia ja en la investigació actual.

D'altra banda, cal remarcar que aquestes tres denominacions han estat usades de vegades com a sinònims. De fet, des de fa algun temps el mateix Institut de la Dona, del Ministeri d'Igualtat, parla d'«estudis de les dones, feministes o de gènere» en els documents relatius a la qüestió, convocatòries d'ajudes i subvencions, etc. Però, malgrat això, encara es tracta, com acabem d'indicar, de denominacions que fan referència a realitats diferents (l'estudi dels problemes de les dones, l'adopció de la perspectiva teòrica feminista com a eix vertebrador de l'anàlisi i la consideració del gènere com a clau explicativa). Així doncs, encara que de vegades hagen estat utilitzades com a sinònimes, es tracta de denominacions que es refereixen a realitats diferents.

Per la seva banda, la psicologia social no ha estat una excepció dins de la psicologia. Així, tal com van apuntar Margot Pujal i Félix Vázquez (1991), la psicologia social tradicional ha considerat que les categories de gènere sexual, els rols i els estereotips sexuals, etc. eren consistents, estables i universals, eren estructures cognitives que depenien i es derivaven d'una manera natural del sexe biològic de les persones i donaven lloc a diferències reals en els distints àmbits de la vida quotidiana. Però els últims anys s'ha començat a parlar d'una nova psicologia social amb perspectiva de gènere o feminista, i d'acord amb les seves paraules (p. 484):

lo que se plantea desde esta perspectiva trasciende la mera reivindicación de un mayor reconocimiento y protagonismo de las mujeres en la historia y en la sociedad para reclamar un papel activo en la propia construcción de la historia y del saber. La finalidad que se persigue es desmitificar la pretendida neutralidad del conocimiento científico y cuestionar los valores, prejuicios y estructuras de autoridad académica y científica tradicionales, poniendo de manifiesto y cuestionando el androcentrismo subyacente a ciertos presupuestos de la Psicología Social tradicional.

En aquest mateix sentit, autors com ara Rodha Unger (1985) ja havien cridat l'atenció sobre com el conservadorisme polític de molts dels científics i científiques afavoria una interpretació biològica de les diferències de gènere en la conducta social i sobre les conseqüències que se'n podien derivar.

L'estat de la qüestió a Espanya

En un treball anterior elaborat com a ponència per a l'àrea Psicologia Social i Gènere del VIII Congrés Nacional de Psicologia Social que va tenir lloc a Màlaga el 2003 (Ferrer, 2005), es va presentar un breu resum dels desenvolupaments d'aquesta nova psicologia social al nostre país quant a docència, publicacions i presentacions als congressos nacionals de l'àrea fins aquella data.

A més, disposem de diversos treballs de referència per a conèixer l'evolució dels estudis de les dones, feministes i de gènere al nostre país, i, dins d'aquests, de les aportacions en l'àmbit de la psicologia.

Així, per exemple, no podem deixar d'esmentar el text coordinat per Pilar Ballarín, M. Teresa Gallego i Isabel Martínez, titulat *Los estudios de las mujeres en las universidades españolas. 1975-1991*, publicat el 1995 per l'Institut de la Dona, en què es registren 1.264 entrades (incloent-hi docència, investigació, publicacions, etc.) en psicologia, el 35% de les quals tenia una temàtica que aquestes autores van qualificar de social (família, rol matern, etc.).

La continuació d'aquest treball va ser coordinada per Teresa Ortiz i altres autores, va portar per títol *Universidad y feminismo en España*, i la va editar la Universitat de Granada (Colección Feminae) en dos volums: *Bibliografía de los estudios de las mujeres*, publicat el 1998, i *Situación de los estudios de las mujeres en los años 90*, publicat el 1999, i en el qual van participar Teresa Ortiz, Cándida Martínez, Cristina Segura, Olga Quiñones, Pura Duart, Julia Sevilla i Asunción Ventura. Aquest segon volum va realitzar una anàlisi detallada per a algunes matèries, i en el cas de la psicologia, si bé l'anàlisi no va ser tan detallada, es van recollir un total de 460 aportacions que es van classificar en quatre àrees temàtiques i, entre aquestes, la de psicologia social (amb treballs sobre discriminació social, discriminació sexual, etc.).

Aquests mateixos textos i també alguns altres (Ferrer i Bosch, 2004, 2005; Unidad Mujer y Ciencia, 2006) es detenen a analitzar la presència d'assignatures amb continguts de psicologia de gènere (bàsicament optatives i de lliure configuració) en els plans d'estudis de la llicenciatura de psicologia de les universitats espanyoles que es van gestar en la dècada de 1990, així com l'oferta de títols propis en aquestes matèries.

Més recentment, Ester Barberá i M. Jesús Cala (2008) presenten una completa anàlisi de l'evolució de la perspectiva de gènere en la psicologia acadèmica espanyola, en què diferencien tres períodes (corresponents a les tres dècades anteriors) i analitzen els problemes, les estratègies d'investigació i les persones que s'hi han dedicat en la psicologia en general i també en els seus diferents àmbits temàtics.

Aquests textos ens ofereixen una àmplia perspectiva de l'evolució dels estudis de les dones, feministes i de gènere a Espanya en termes generals i particularment pel que fa a la psicologia (i la psicologia social).

Reflexions i conclusions

Si en el VIII Congrés Nacional de Psicologia Social, celebrat el 2003, es va presentar en el marc de la ponència «Psicologia social i gènere» una retrospectiva de l'estat de la qüestió al nostre país, per al següent congrés, celebrat a la Corunya el 2005, es va elaborar (també com a part de la ponència per a la taula «Psicologia social i gènere») una revisió dels reptes que aquesta qüestió plantejava tant en matèria d'investigació com de docència, particularment tenint com a horitzó la que llavors era imminent arrencada de la integració d'Espanya a l'Espai Europeu d'Educació Superior (Ferrer, 2007).

Avui, cinc anys després, cal analitzar quin és el nou escenari que es dibuixa en aquesta realitat en què ens hem immergit.

Certament, la situació dels estudis de les dones, feministes i de gènere no és particularment optimista.

En matèria d'investigació, un dels èxits importants en aquest àmbit a Espanya va ser la creació d'una línia de finançament específic en el marc dels projectes nacionals de R+D+I, que gestionava l'Institut de la Dona i estava específicament destinada a finançar la investigació en aquesta matèria. La quantitat destinada a aquest àmbit no va arribar mai a ser particularment gran, però la seva existència mateixa constituïa un alè per a la investigació de qualitat (i la subsegüent publicació) en aquestes matèries. El 2009 aquesta línia específica ha desaparegut i ha quedat subsumida en el finançament general.

D'altra banda, en termes generals i en psicologia (i psicologia social) en particular, proliferen les investigacions que incorporen el gènere. Tot i així, no

totes inclouen certament la perspectiva de gènere i es limiten en molts casos a realitzar únicament comparacions entre homes i dones (Ferrer, 2007).

Pel que fa a la docència, si bé la legislació vigent crea un entorn altament favorable per a la incorporació dels estudis de les dones, feministes i de gènere a la docència universitària, la veritat és que, fins on hem pogut determinar, el desenvolupament dels nous plans d'estudis de les titulacions de grau de Psicologia no ha inclòs aquests continguts en la mesura que hauria estat esperable en funció de la legislació citada (que indica la necessitat d'incorporar aquests continguts en els estudis d'àmbit sanitari, com és el cas). En aquest sentit, per exemple, a la Universitat de les Illes Balears s'ha inclòs com a matèria de formació bàsica en la titulació de grau de Psicologia una assignatura denominada Igualtat d'Oportunitats i Gènere en Psicologia, amb 6 ECTS. Tanmateix, aquesta no pareix la tònica dominant en la resta d'universitats que imparteixen aquesta titulació.

En el cas dels estudis de postgrau, la normativa vigent permet una àmplia variabilitat de titulacions i en aquest marc semblen estar gestant-se diverses titulacions en aquest sentit (encara que la majoria a partir d'un àmbit multidisciplinari en què hi ha continguts de psicologia, però també d'altres ciències socials i de la salut), si bé no serà possible fer-ne una anàlisi completa fins que no s'acabarà d'implantar el mapa de titulacions.

En definitiva, la situació actual crea, tant pel que fa a la investigació com a la docència, grans incerteses sobre quin pot ser el futur dels estudis de les dones, feministes o de gènere al nostre país i aquesta mateixa incertesa és extensiva al cas de la psicologia i la psicologia social.

Referències

- Álvaro, J. L. i Garrido, A. (2003). *Psicología social. Perspectivas psicológicas y sociológicas*. Madrid: McGrawHill.
- Ballarín, P., Gallego, M. T. i Martínez, I. (1995). *Los estudios de las mujeres en las universidades españolas. 1975 - 1991*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- Barberá, E. i Cala, M. J. (2008). Perspectiva de género en la psicología académica española. *Psicothema*, 20(2), 236-242.
- Bosch, E. i Ferrer, V. A. (2003). Mujeres en los primeros laboratorios de psicología: venciendo las dificultades. *Revista de Historia de la Psicología*, 24(3-4), 695-702.
- Bosch, E., Ferrer, V. A. i Gili, M. (1999). *Historia de la misoginia*. Barcelona: Anthropos.
- Ferrer, Victoria A. (2005). Psicología social y género. *Encuentros en Psicología Social*, 3(1), 184-192.

- Ferrer, V. A. (2007). Psicología social y de género: ¿retos de futuro? En *Perspectivas y retrospectivas de la psicología social en los albores del siglo XXI* (pp. 145-154). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Ferrer, V. A. i Bosch, E. (2003). Los Estudios de las Mujeres como aportación del feminismo académico. En E. Bosch, V. A. Ferrer, T. Riera i R. Alberdi. *Feminismo en las aulas* (pp. 41-60). Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears. Col·lecció Treballs Feministes.
- Ferrer, V. A. y Bosch, E. (2004). *La articulación de los estudios de las mujeres en las universidades españolas*. V Seminario Internacional de la Asociación Universitaria de los Estudios de las Mujeres (FUDEM). Sevilla.
- Ferrer, V. A. i Bosch, E. (2005). Estudios de género y psicología: algunas reflexiones sobre el estado de la cuestión en nuestro país. En V. Maquieira, P. Folguera, M. T. Gallego, O. Mo, M. Ortega i P. Pérez (2005) (Eds.), *Democracia, feminismo y universidad en el siglo XXI* (pp. 259-273). Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma. Instituto Universitario de Estudios de la Mujer.
- Furumoto, L. i Scarabourgh, E. (1986). Placing women on the History of Psychology: the first American women psychologists. *American Psychologist*, 41(1), 35-42.
- García, C. (2006). Leta Hollingworth, una voz herética en psicología. *Athenea Digital*, 9. Consultat en: <http://www.raco.cat/index.php/Athenea/article/viewFile/40407/40883> (13 maig de 2010).
- García, S. (2003a). *Psicología y feminismo: una aproximación desde la psicología social de la ciencia y las epistemologías*. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid. Consultada en: http://eprints.ucm.es/view/subjects/B_22_481.html (13 maig de 2010).
- García, S. (2003b). Fertilizaciones cruzadas entre la psicología social de la ciencia y los estudios feministas de la ciencia. *Atenea Digital*, 4, 109-150.
- García, S. (2005). *Psicología y feminismo*. Madrid: Narcea.
- García, S. (2006). «El olvido está lleno de memoria»: historia olvidada de mujeres pioneras en psicología. En E. Bosch, V. Ferrer i C. Navarro (comps). *Los feminismos como herramientas de cambio social (I): mujeres tejiendo redes históricas, desarrollos en el espacio y estudios de las mujeres* (pp. 129-142). Palma Mallorca: Universitat de les Illes Balears. Col·lecció Treballs Feministes 5.
- Hare-Mustin, R. T. i Marecek, J. (1994). *Marcar la diferencia. Psicología y construcción de los sexos*. Barcelona: Herder.
- Hyde, J. S. (1995). *Psicología de la mujer. La otra mitad de la experiencia humana*. Madrid: Morata. Ed. orig. en anglès 1991 (4a edició).
- Jayme, M. i Sau, V. (1996). *Psicología diferencial del sexo y del género*. Barcelona: Icaria.

- Navarro, M. i Stimpson, C. (1998). Prefacio. En Marisa Navarro i Catherine Stimpson (comps.), *¿Qué son los estudios de las mujeres?* (pp. 11-14). Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Nicolson, P. (1997). Social psychology theory: feminist social psychology. A re-view. *Feminism & Psychology*, 7(2), 248-254.
- Ortiz, T., Martínez, C., Segura, C., Quiñones, O., Duart, P., Sevilla, J. i Ventura, A. (1999). *Universidad y feminismo en España (II). Situación de los estudios de las mujeres en los años 90*. Granada: Universidad de Granada. Colección Feminae.
- Pujal, M. i Vázquez, F. (1991). *El nombre de la mujer: objetividad del discurso y discurso objetivo*. II Congreso Nacional de Psicología Social (vol. I, pp. 484-490). Santiago de Compostel·la.
- Scarabourgh, E. i Furumoto, L. (1987). *Untold lives: the first generation of women psychologists*. Nova York: Columbia University.
- Unidad Mujer y Ciencia (2006). *I Congreso Los estudios de las mujeres, feministas y de género en el Espacio Europeo de Educación Superior*. CD. Madrid: Unidad Mujer y Ciencia. Instituto de la Mujer
- Winkler, I. (2007). *Pioneras sin monumentos. Mujeres en psicología*. Santiago de Xile: LOM-USACH.
- Winkler, I., Magaña, I. i Wolff, X. (2004). Otra historia de la psicología: una tríada de mujeres. *Revista Interamericana de Psicología*, 38(1), 5-14.